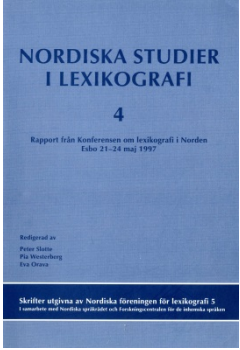

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok	
Forfatter:	Ulla Clausén	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 27-36 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ulla Clausén

Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok

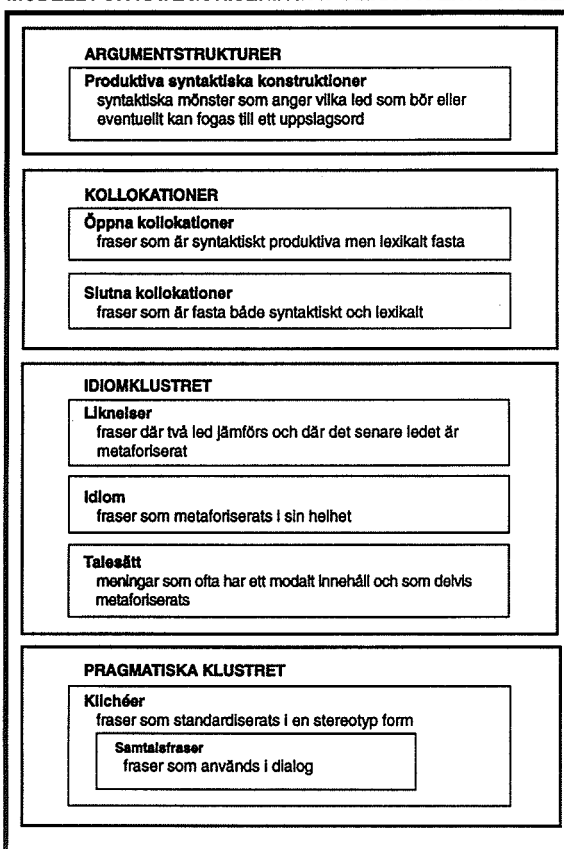
The purpose of this paper is to discuss the way pragmatic phrases, e.g. phrases of the type *affärer är affärer* 'business is business', *det är inte att ta till överord* 'this is no overstatement', *när allt kommer omkring* 'after all' and *snälla nån* 'Good gracious' are treated in the forthcoming phraseological dictionary "Svensk konstruktionsordbok". Typical of phrases of this type is their pragmatic function, i.e. the function to express views, feelings and attitudes in a standardized way. Among the pragmatic phrases I distinguish one main group, **clichés**, which contains **platitudes, discourse organizers and formulaic speech**. The formulaic speech contains **phrases of conversation, polite phrases, threats, warnings and prohibitions**. In order to use these phrases correctly the user of a phraseological dictionary needs more than just a statement of the meaning of the phrases. Information should be given both about functional use and attitudes. A model for analysis of pragmatic phrases is introduced.

Inledning

Syftet med min artikel är att analysera olika funktioner hos en typ av fraser som jag kallar **pragmatiska fraser**. Med denna benämning anknyter jag till pragmatik, som är den gängse termen för studiet av språket i bruk (jfr Levinson 1983:1 f.). Pragmatiska fraser är ofta knutna till speciella sociala situationer. De är t.ex. fraser som används för att framföra en ursäkt, t.ex. *jag ber så mycket om ursäkt* eller för att tacka, t.ex. *tack ska du ha*. Till de pragmatiska fraserna räknar jag också fraser av typen *affärer är affärer, det är inte att ta till överord, när allt kommer omkring* och *snälla nån*.

Min analys av de pragmatiska frasernas funktion utmynnar i en analysmodell som är avsedd för behandlingen av pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok, en fraseologisk ordbok som är under arbete på Svenska språknämnden i Stockholm. Vid redaktionen har tidigare utarbetats en modell (Figur 1) för kategorisering av olika typer av fraser. Av den framgår det att ordboken kommer att omfatta fyra huvudkategorier: **argumentstrukturer, kollokationer, idiomklustret** och **det pragmatiska klustret**. Huvudkategorin i det pragmatiska klustret är **klichéer**. De är enligt definitionen 'fraser som standardiserats i en stereotyp form'. Från klichéerna har avskilts en mindre grupp: **samtalsfraser**, dvs. 'fraser som används i dialog'.

MODELL FÖR KATEGORISERING AV OLIKA TYPER AV FRASER

Figur 1

1 Funktionsbegreppet

I fråga om språkets funktioner har jag tagit intryck av M.A.K. Halliday, som räknar med två huvudfunktioner hos språket. Den första funktionen, **the ideational function**, är att informera om ngt, att förmedla ett innehåll. Den andra funktionen, **the interpersonal function**, är att etablera och upprätthålla sociala relationer. Dessutom räknar Halliday med en tredje funktion, att skapa olika samband inom språket: **the textual function** (Halliday 1970:140 f.; se också Sigurd 1973:24 f. och Fernando 1996:1).

Av den analys som jag gjort av det fraseologiska materialet för konstruktionsordboken har jag kommit fram till att det finns två huvudfunktioner hos fraserna, en **informativ funktion** och en **pragmatisk funktion**. Fraser med informativ funktion använder vi för att ge information eller skaffa oss information. Fraser med pragmatisk funktion använder vi för att i stereotypa ordalag uttrycka åsikter, känslor och attityder.

I vår modell för kategorisering av fraser (Figur 1) är det argumentstrukturerna, kollokationerna och fraserna i idiomklustret som har informativ funktion, medan fraserna i det pragmatiska klustret har pragmatisk funktion. Typiskt för de pragmatiska fraserna är att de utgör självständiga enheter, ett slags block, som i regel inte integreras i en text. Fraser med informativ funktion integreras däremot i texten. Det förekommer också att en fras med informativ funktion kan byta till pragmatisk funktion. Se vidare avsnitt 3.

Det är inte ovanligt i idiomforskningen att konventionella idiom och pragmatiska fraser förs ihop och kallas idiom, trots att de har olika funktion. Så gör t.ex. Chitra Fernando i *Idioms and Idiomaticity* (1996). För Svensk konstruktionsordboks del är det emellertid viktigt att fraser med olika funktioner hålls isär, eftersom sådana kräver olika lexikografisk behandling. Coulmas påpekar t.ex. (1981:5) att pragmatiska fraser behöver mer information i ordböcker än svåra ord, men inte definitioner utan en annan typ av information, nämligen information om bruket: **pragmatisk information**.

2 Pragmatisk funktion och pragmatiska fraser

Min analys av material från Språkbanken vid Göteborgs universitet visar att till den generella pragmatiska funktionen, som kännetecknar alla pragmatiska fraser, kommer olika delfunktioner. Jag räknar med **en kommenterande funktion**, **en strukturerande funktion** och **en interaktiv funktion**. Vad som utmärker dessa funktioner ska jag utveckla i det följande och exemplifiera med fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring* och *snälla nån*.

Kommenterande funktion

Den kommenterande funktionen finns hos den typ av klichéer som jag kallar **klyschor**. De är uttryck som vi strör omkring oss när vi med kommentarer i stereotyp form vill markera vår inställning till något. Klyschorna uttrycker specifika attityder. Med *affärer är affärer* markeras t.ex. 'försvar för handlingsätt'. Funktionen framgår av nedanstående text, hämtad från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Affären är bra, men om satsningen inte skall misslyckas, måste byggandet påbörjas omgående. Byggmästarens tålmod börjar tryta. De fina lånevillkoren till trots får han väl se sig om efter pengarna på annat håll. Familjen Friedman får allt flytta snart. Att de inte kan rå på en liten, elak gubbe, det är löjligt. Byggmästaren hatar känsloljunk. *Affärer är affärer*. (Bonnierromaner från 1976–1977)

I denna klyscha där det centrala ordet upprepas tillkommer en **intensifierande funktion** (jfr Fleischer 1982:136). Andra exempel på liknande fraser är:

det är som det är
går det så går det
måste man så måste man
passar det inte så passar det inte.

Typiska klyschor är också:

*allting är relativt
det kunde varit värre
det är en dag i morgon också
man blir inte yngre med åren
tid är pengar
tänk vad tiden går
vi ska alla den vägen vandra.*

Många klyschor ligger nära talesätten, men skiljs från dem genom sin allmänt kommenterande funktion, t.ex. *hur man än vrider och vänder sig har man rumpen bak*. Klyschorna kan inte heller som talesätten förkortas och integreras i en text. Ett exempel på hur ett talesätt infogas i ett sammanhang är [*man ska inte*] *sälja skinnnet innan björnen är skjuten* som i en viss kontext kan skrivas *hon sålde skinnnet innan björnen var skjuten*.

Strukturerande funktion

När talaren eller skribenten vill ordna innehållet i en text, talad eller skriven, kan han använda fraser som utöver sin allmänna pragmatiska funktion har en speciell strukturerande funktion. Fraser av denna typ för jag till en typ av klichéer som jag kallar **textstrukturerande fraser**. De textstrukturerande fraserna anger alltid en **attityd**, som kan vara positiv eller negativ, beroende på sakförhållandena. Ett exempel på en fras med strukturerande funktion är *när allt kommer omkring*. Frasens funktion framgår av följande textavsnitt hämtat från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Nu ser det ut som Stadsbiblioteket kommer att byggas utan utsmyckning. När det väl står där har konstnärerna möjlighet att gå in och ut i huset, känna sig för, lyssna till det, bli bekanta med det – och så småningom komma fram till en definitiv lösning av ett problem som de redan varit inkopplade på. Det kanske inte är så dumt *när allt kommer omkring*. (Press 65)

Med frasen *när allt kommer omkring* kan användaren sålunda göra en återkoppling till vad han nämnt tidigare och gör därvid en sammanfattande kommentar. Samtidigt framhävs ett sakförhållande som talaren eller skribenten tycker är positivt trots vad det i förstone verkade. Frasen *när allt kommer omkring* markerar sålunda talarens/skribentens syn på de händelser eller förhållanden som han refererar.

De textstrukturerande fraserna är inte helt självständiga block: de kan inleda en mening, avsluta en mening eller fogas in i mitten, men de utgör ändå syntaktiskt självständiga enheter, ofta åtskilda med komma.

Andra exempel på fraser av denna typ är:

*först och främst
helt enkelt
i grund och botten
i själva verket*

*i stora drag
sist men inte minst
som saken ligger till
vad den saken beträffar.*

Interaktiv funktion

De klichéer som förekommer i dialog har utöver sin pragmatiska funktion en interaktiv funktion, vilket förutsätter en närvarande samtalspartner. Jag kallar dem **samtalsfraser**.

Hos den interaktiva funktionen räknar jag med fyra underfunktioner, nämligen **en samtalsförande funktion, en social funktion, en influerande funktion och en expressiv funktion**.

Hos samtalsfraser som man använder för att hålla samtalet igång finns en speciell **samtalsförande funktion**. De förutsätter en närvarande samtalspartner. Jag benämner dem **konversationsfraser**. Sådana fraser kallas också ofta **gambits** (Keller 1981:93 f.). De anger hur man reagerar på motpartens replik. Hit hör frasen *snälla nån*. Frasens funktion framgår av nedanstående textstycke hämtat från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

”Du kan behöva lite omväxling. Du har verkat lite nere sista tiden.” Han såg inte upp från maten. ”Skulle inte vara så dumt att åka till Porth idag”, sa han till sina ägg. ”Har inte varit där på evigheter.” ”Promenera omkring i Porth?” sa Gwyneth. ”*Snälla nån*, lika gärna kunde man ta sig en spatsertur på kyrkogården.” (Bonnierromaner från 1980–1981)

Konversationsfraserna visar en provkarta på olika attityder. Med frasen *snälla nån* anges oftast ’annan åsikt’ än motpartens, dvs, ’avståndstagande’, men ibland ’förvåning’. Exempel på andra attityder är ’instämmande’ som markeras av t.ex. frasen *det är sant*, ’avvisande’ av frasen *du vet inte vad du talar om* och ’kraftigt ogillande’ av frasen *ta dig i arslaget*.

Bland konversationsfraserna finns också fraser som fungerar som introduktionsmarkörer, t.ex. *propå det, jag ska berätta en sak, det påminner mig om*. (Se också Eriksson 1997:66 f.; Rehbein 1981:248.)

Exempel på andra konversationsfraser är:

*det var just snyggt!
det är en annan historia!
du ska veta att
om jag får säga det själv
sanna mina ord!
säg som det är!
tro mig!
vad för slag?
vad menar du?*

Social funktion kännetecknar fraser av typen hälsningar och avskedstaganden, tack och ursäkter. Jag kallar dem **hövlighetsfraser**. Exempel på sådana är:

*förlåt att jag besvärar
glad påsk!
god jul!
ha en bra dag!
lycklig resa!
vad får det lov att vara?
vad kan jag stå till tjänst med?
var rädd om dig!
vem får jag hälsa ifrån?*

Influerande funktion finns hos fraser av typen **hotelser, varningar och förbud**.

Exempel på fraser av denna typ är:

*det där ska du få ångra!
det låter du vackert bli!
nu får det vara nog!
passa dig jävligt noga!
vänta bara!*

Expressiv funktion har t.ex. **svordomar** som:

*djävlar*s blod och *änkors klagan*!
dra åt helvete!
för fan!
helvetes djävlar!
tusan också!

3 Från informativ till pragmatisk funktion

En fras med informativ funktion kan byta till pragmatisk funktion. Ett exempel härpå är kollokationen *ta till överord*. När kollokationen är informativ ingår den i ett textsammanhang, som i följande textstycke från Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Anna-Karin menar att Joakim i Göteborg *tar till överord* när han dömer ut personer som åker buss och spårvagn med en freestyle i öronen. - Många, bland dom jag själv, måste ha musik i öronen för att orka med vardagen. (GP 94)

När kollokationen byter funktion från informativ till pragmatisk, närmare bestämt strukturerande funktion, får den formen *det är inte att ta till överord*. Den pragmatiska frasen utgör nu ett slags fristående block. Med den markerar talaren eller skribenten att vissa sakförhållanden bör betonas. Detta framgår av följande exempel ur Språkbanken vid Göteborgs universitet:

Under juli beordrade överste Boronovskij beväpnade soldater att blockera ingången till CSKA-stadion så att varken Viktor Tichonov eller hans spelare kom in till träning. När detta förklarades ogiltigt hyrde Tichonov män ur specialpolisen OMON för att bevaka sin egen och spelarnas säkerhet. Att Viktor Tichonov går sitt livs hårdaste match är därför *inte att ta till överord*. (Press 96).

Frasen *det är inte att ta till överord* kan också användas i konversation med funktionen att hålla samtalet igång och markerar då en avväjande attityd: *inga överord!*

4 Hur markeras den pragmatiska funktionen i konstruktionsordboken?

Det finns mycket litet information om pragmatiska fraser i svenska ordböcker. Urvalet av fraser är också begränsat. Fraser av typen *affärer är affärer* kommer t.ex. sällan med. Det finns heller ingen tradition att ge kommentarer om bruket. Användarna kan t.ex. få klara sig med ett 'oj' som förklaring av konversationsfrasen *snälla nån*. För att användaren ska kunna bruka de pragmatiska fraserna krävs att ordboken ger lämpliga kommentarer om den pragmatiska funktionen, dvs. om **attityd** och **funktion**, i förekommande fall också om den dynamiska process som innebär att en fras med informativ funktion övergår till en fras med pragmatisk funktion. Av uppställningen nedan framgår hur konstruktionsordboken markerar attityder och funktioner hos fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring*, *det är inte att ta till överord* och *snälla nån*.

Till klyschan *affärer är affärer* ska fogas uppgifter om att frasen brukar användas som en överslättande kommentar till någons ekonomiska förhållanden. Klyschan får sålunda en uppgift om attityden: "markerar en överslättande inställning" som kombineras med en uppgift om den kommenterande funktionen: "någon handlat till egen fördel".

Den textstrukturerande frasen *när allt kommer omkring* ska ha kommentarer både om funktionen och om attityden. Dessa kommentarer bör i det här fallet uttrycka att funktionen är att ordna en text så att talaren/skribentens inställning till det som nämnts klart framgår. Kommentaren inleds sålunda med en uppgift om attityd: "markerar talarens/skribentens medgivande". Till attityden fogas den textstrukturerande funktionen: "sammanfattande kommentar som återknyter till en tidigare punkt i framställningen".

Den textstrukturerande frasen *det är inte att ta till överord*, som bytt från informativ till pragmatisk funktion, ska precis som andra textstrukturerande fraser ha kommentarer om attityd och funktion. Dessa kommentarer bör ange att talaren/skribenten återknyter till något han tidigare nämnt och poängterar detta. Klichén får sålunda en kommentar om attityden: "markerar talarens/skribentens åsikt" som läggs till den strukturerande funktionen "vissa sakförhållanden bör poängteras". I direkt anslutning följer därefter konversationsfrasen *inga överord*. Den generella attityden har nu övergått till en avväjande attityd och får kommentaren: "markerar krav på motpartens återhållsamhet". Därefter följer frasens funktion: "i konversation".

Konversationsfrasen *snälla nån* bör få uppgifter om att frasen används i konversation för att markera en avvikande åsikt. Frasen har sålunda en uppgift om attityden: "markerar avvikande åsikt" som kompletteras med den samtalsförande funktionen: "i konversation".

Nedan visas hur kommentarerna om attityd och funktion vävts ihop:

- *affärer är affärer* markerar en överslätande inställning till att någon handlat till egen fördel
- *när allt kommer omkring* markerar talarens/skribentens medgivande i en sammanfattande kommentar som återknyter till en tidigare punkt i framställningen
- *det är inte att ta till överord* markerar talarens/skribentens åsikt om att vissa sakförhållanden bör poängteras
- *inga överord* markerar krav på motpartens återhållsamhet i konversation
- *snälla nån* markerar avvikande åsikt i konversation

5 Modell för analys av pragmatiska fraser

Utifrån den analys jag gjort av de pragmatiska fraserna *affärer är affärer*, *när allt kommer omkring*, *det är inte att ta till överord* och *snälla nån* har jag ställt upp en modell för analys av pragmatiska fraser i allmänhet (Figur 2). I denna modell kommer först kategorierna klichéer, följda av typerna klyschor, textstrukturerande fraser och samtalsfraser. Därefter kommer attityder som t.ex. ”markerar någons inställning” osv. följda av funktioner som t.ex. ”kommenterande funktion” osv.

MODELL FÖR ANALYS AV FRASER MED PRAGMATISK FUNKTION			
KATEGORI	TYP	ATTITYD	FUNKTION
KLICHÉER	klyschor	markerar någons inställning	kommenterande funktion
KLICHÉER	textstrukturerande fraser	markerar skribentens/ talarens inställning	strukturerande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser konversationsfraser	markerar talarens inställning till föregående replik	interaktiv funktion samtalsförande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser hövlighetsfraser	markerar talarens inställning	interaktiv funktion social funktion
KLICHÉER	samtalsfraser hotelser/ varningar/ förbud	markerar talarens inställning	interaktiv funktion influerande funktion
KLICHÉER	samtalsfraser svordomar	markerar talarens inställning	interaktiv funktion expressiv funktion

Figur 2

Av modellen framgår att till den pragmatiska funktionen hos kategorin klichéer läggs vissa funktioner beroende på typ av fras. Bland de olika typerna har sålunda klyschorna kommenterande funktion och de textstrukturerande fraserna strukturerande funktion. Hos samtalsfraserna har

konversationsfraserna samtalsförande funktion och hövlighetsfraserna social funktion. Hotelser, varningar och förbud har influerande funktion och svordomar expressiv funktion. De pragmatiska fraserna uttrycker också talarens eller skribentens attityder. Dessa funktioner och attityder måste preciseras i ordboken för att ordbokens användare ska kunna använda fraserna på ett adekvat sätt i olika situationer. Svensk konstruktionsordbok satsar på en fyllig presentation för att tillgodose användarnas behov.

Litteratur

- Coulmas, Florian 1981: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. I: Rasmus Rask: *Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2*. The Hague: Mouton Publisher.
- Eriksson, Mats 1997: *Ungdomars berättande*. En studie i struktur och interaktion. Ak avh. Uppsala: Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Fernando, Chitra 1996: *Idioms and Idiomaticity: Describing English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Fleischer, Wolfgang 1982: *Phraseologie der Deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Halliday, M.A.K. 1970. *Language Structure and Language Function*. I: *New Horizons in Linguistics*. Edited by John Lyons: Penguin Books.
- Keller, Eric 1981: Gambits. *Conversational Strategy Signals*. I: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. Edited by Florian Coulmas. Rasmus Rask *Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2*. The Hague: Mouton Publishers.
- Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rehbein, Jochen 1981: *Announcing - On Formulating Plans*. I: *Conversational Routine. Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. Edited by Florian Coulmas. Rasmus Rask *Studies in Pragmatic Linguistics. Volume 2*. The Hague: Mouton Publishers.
- Sigurd, Bengt 1973: *Språk i arbete*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

